
Raspad komunističkih federacija

BRANKO CARATAN*

Sažetak

Nakon raspada komunističkih društava nastavili su se procesi koji su bili prekinuti dolaskom na vlast komunističkih stranaka i njihovih programa radikalnih promjena kojima se nastojalo izbrisati sve socijalne odnose koje je građansko društvo do tada razvijalo. Autor ne osporava tezu da je put razvitka građanskih država povijesno pravilo, nego ističe da probleme postkomunizma nije moguće riješiti jednostavnim oponašanjem onoga što na Zapadu postoji. Zemlje istočne Europe ne mogu preskočiti faze koje nisu ranije prošle, a očito je da će iste povijesne procese morati proći na specifičan način. Faza stvaranja nacionalne države, određeni rizici i potencijalne konfliktna situacije ne mogu se izbjeći zaustavljanjem procesa pokrenutih padom komunizma, jer proizvode sasvim suprotan efekat. Autor osporava tezu zagovornika velikih integrativnih cjelina koji tvrde da je raspad komunističkih federacija posljedica djelovanja nacionalista i nacionalnih pokreta te pokazuje da je dezintegracija bila neodvojiv sastavni dio raspada starog političkog poretka.

Ono što se danas događa na istoku Evrope počinje sve više uznemiravati Zapad. Reafirmacija ideje nacionalne države na postkomunističkom Istoku pokazuje se kao suprotnost integralističkih stremjenja u Zapadnoj Evropi koja čak može ugroziti proces evropske integracije predviđen ugovorima u Maastrichtu. I Danci, isto kao i Slovaci, pokazuju nepovjerenje u supranacionalizam. Dansko glasanje protiv uvjeta integracije stimulira rezervirano ponašanje i drugih prema jakim oblicima povezivanja u Evropi i vjerojatno će utjecati na raspoloženje onih koji su, kao na primjer Englezi, od ranije pokazivali nevoljkost da se uključe u integraciju koja je otišla predaleko u jačanju svojih prerogativa i time ugrozila mogućnost da građani pojedinih zemalja mogu utjecati na odluke koje se donose suviše daleko od njihovih očiju, a ipak imaju obvezatan karakter.

Naravno, ne radi se o tome da Zapadna Evropa oponaša Istočnu. Dezintegraciona zbivanja na Istoku samo su poticaj da se nametnu javno interesi koji na Zapadu od prije postoje. Bogate evropske zemlje ne treba puno poticati da uskrate svoje sudjelovanje u planovima za povećanje subvencija siromašnim članovima Evropske Zajednice. To istovremeno znači da bi u takvim na lošije

* *Branko Caratan*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Komparativna politika, Vanjsko - politički odsjek.

promijenjenim okolnostima Španjolska, Portugal i Grčka mogli izgubiti interes za daljnim ostankom u Zajednici koja im nameće oštru konkurenciju, a ne olakšava im tegebe natjecanja s daleko razvijenijim zemaljama EZ.¹

Ne treba zaboraviti ni činjenicu da po standardima povijesti ideja nacionalne države koja je sada obnovljena na Istoku nije baš suviše stara niti na zapadu Evrope. Devetnaesto stoljeće bilo vrijeme stvaranja nacionalnih pokreta i borbi za uspostavljanje vlastitih nacionalnih država. Ako se izuzmu Britanija i Francuska, današnje velike evropske nacije, kao i sjevernoamerikanci, koji su prilično specifični, dobile su svoju nacionalnu državu upravo u devetnaestom stoljeću. U četiri od pet ratova vođenih u Evropi u tom stoljeću u razdoblju između 1850. i 1871. stvaranje nacionalne države bilo je glavna tema. Nacionalno ujedinjenje Italije dogodilo se u između 1859. i 1871., a ujedinjenje Njemačke u nacionalnu državu provedeno je u kontekstu francusko-njemačkog rata 1870-1871. Prema tome ispada da njemačka i talijanska nacionalna država nisu starije od 120 godina. Sjedinjene Američke Države kao federacija, koja okuplja države skoro u istom volumenu kao danas, nastale su nakon građanskog rata 1861-1865. Moglo bi se reći i da pretvaranje Francuske u modernu nacionalnu državu slijedi od velike revolucije 1789. i da se sasvim nedavno slavila njena dvjestogodišnjica. Rуска imperija koja je okupila zemlje koje se danas nalaze u okviru Ruske federacije, kao i one koje su do nedavno bile u sastavu Sovjetskog Saveza, nastala je prije približno 150 godina. Austro-Ugarska monarhija, koja je ta dva naroda konstituirala kao države u modernom smislu, nastala nagodbom o dvojnoj monarhiji 1867. godine. Ona je u svom sastavu okupljala istovremeno i mnoge druge narode i blokirala im je nacionalni razvoj i konstituiranje samostalne nacionalne države. Na primjer, Ilirski preporod koji bio poznat i pod imenom Hrvatskog narodnog preporoda pada u razdoblje 1835-1848, a Hrvatsko-ugarska nagodba od 1868. osigurala je Hrvatskoj neka prava koja drugi nemađarski narodi nisu imali, iako je i dalje bila ekonomski u podređenom položaju.² Dakle, moglo bi se reći da je u cjelini gledano povijest nacionalne države relativno recentna pojava. Narodi Istočne Evrope u postkomunističkom razdoblju samo su nastavili razvitak koji im je bio ometen u prošlom i ovom stoljeću multinacionalnim državama u kojima su oni participirali više ili manje dobrovoljno ili prinudno i na čije je stvaranje isto tako utjecala međunarodna konstelacija političkih snaga u Evropi i svijetu.

Kraj hladnog rata, potpuno suprotno od ranijih očekivanja, nije donio kraj konflikata i sukoba među nacijama. Štoviše, moglo bi se reći, da je ravnoteža nuklearnih velesila i njihovih nuklearnih arsenala relativno uspješno obuzdavala lokalne konflikte. Prijetnja atomskom katastrofom i svijest da bilo kakav oružani sukob može, zbog blokovske podijeljenosti svijeta, izazvati globalnu konfrontaciju, održavali su krhki balans terora koji je sprečavao izbijanje nuklearnog rata blokova, ali istovremeno su se velesile trudile da discipliniraju svoje saveznike i obuzdavaju militantne režime na svojoj strani koji bi ih mogli povući u nezaustavljivi atomski obračun s kataklizmičkim posljedicama.

¹ Usp.: Scott Sullivan, *Borders, Not Order, The return of the idea of the nation-state, "Newsweek"*, June 22, 1992, str. 17.

² O nastanku nacionalnih država vidi: *Povijest svijeta*, 2. izd. Zagreb, Naprijed 1990, str. 663, 580-586

Čim je s perestrojkom nestalo sovjetskog ekspanzionizma, a istočni blok se rušenjem berlinskog zida raspao, hladni rat je praktično postao prošlost. Na prvi pogled možda paradoksalno, upravo je to bila šansa za male ambiciozne diktatore da započnu sa svojim osvajanjima. Prvo je Saddam Hussein pokušao osvojiti Kuvajt. Nakon toga je u Srbiji pod vodstvom populističkog lidera Slobodana Miloševića mobilizirana nacija na velikosrpskom projektu u čijem je sklopu preuzeta kontrola nad Crnom Gorom. U postupku realizacije tog projekta došlo je do transformacije neostaljinističke autokracije u fašistički režim koji je započeo svoje bitke za životni prostor i napao prvo Albance na Kosovu, da bi onda srušio legalnu vlast i ukinuo autonomiju i u Vojvodini, potaknuo prikriveni rat protiv Slovenije, te na kraju krenuo u otvoreno osvajanje Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Nestanak globalne discipline koju su nametali blokovi bio je šansa i za nacionalne revandikacije svih onih etničkih grupa koje do sada nisu mogle ostvariti svoju nacionalnu državu. Mundijalna demokratizacija bila je prilika za mnoge da se istrgnu od nepromjenjivosti međunarodnog poretka nametnutog od strane pobjednika Drugog svjetskog rata. Nisu tu samo u pitanju narodi Istočne Evrope već i Šiiti u Iraku, Kurdi, Sikhi u Indiji, Flamanci u Belgiji, Francuzi u Quebecu, Dinkasi u Sudanu i mnogi drugi. Val neonacionalizma zapljusnuo je svijet.

Neonacionalizam nije zaobišao ni Zapadnu Evropu. Stare nacionalne aspiracije i neriješeni nacionalni problemi dobili su, istina poticaj izvana, ali njihovo oživljavanje bilo je ipak primarno generirano situacijom stvorenom na samom Zapadu. Globalizacija, koju je nametnula penetrirajuća trgovina velikih svjetskih kompanija, i stvaranje multinacionalnih integracija tipa Evropske Zajednice, koje su od ekonomskih udruživanja transformirane u čvrste političke organizme, i u najrazvijenijim zemljama stvorili su iznad građana ekspandirajuće birokracije koje lokalno stanovništvo više uopće ne može praktično kontrolirati. Depersonalizacija svakodnevnog života izazvala je pojačanu individualizaciju nacionalnih, regionalnih i lokalnih zajednica. Ne radi se tu, dakle, samo o nacijama i nacionalnim manjinama, već i o regijama. O tome govori neočekivani izborni uspjeh Lige za Lombardiju u Italiji.

Naravno, etnički faktor je isto tako u porastu. Veliki depersonalizirani i homogenizirani svijet potiče potragu za vlastitim identitetom. Povećane aspiracije sve većeg broja nacionalnih država otvaraju i nove mogućnosti konflikta interesa. Stare nacionalne države, povodeći se za svojim interesom, nastoje uvjeriti pobornike novih nacionalnih država da nove male države nemaju šanse. Na stranu to što su neke od novih, kao na primjer Ukrajina, veće i nekoliko puta od mnogi starih država, postavlja se pitanje: kolika je veličina države potrebna da bi jedna zemlja bila životno sposobna? Da li male države imaju uopće šansu za preživljavanje? Što je onda s Luksemburgom? I kolika treba biti država da bi bila za život sposobna? Da li uopće postoje za to pouzdani standardi? Da li je ogromna Kina zadovoljava te uvjete, ako znamo da joj je ekonomija loša, a politički sistem posve nedemokratski? Paradoksalno je da manji dijelovi te iste Kine, na primjer Tajvan ili Hongkong, ostvaruju na globalnoj razini zavidan ekonomski uspjeh, a da se matica zemlja tome ne može niti približiti. Svi na pitanje o potrebnoj veličini države, koja joj omogućava samostalan život, odgovaraju polazeći od svojih nacionalnih interesa. To je zapravo i jedini mogući odgovor. Nema pravila koja mogu jednima priznati pravo na državu, a drugima osporiti to pravo. Zašto priznati to pravo Estoncima i Tadžikistancima, a ne Palestincima ili Kurdima? Ovdje se postavlja i pitanje: da li nove nacionalne države nužno jačaju neonacionalizam u njegovom

negativnom smislu, da li one nužno proizvode šovinizam i međunacionalne probleme? Sigurno je da nove države sa svojim novim demokracijama, koje prave tek prve korake, mogu biti poprište etničkih netolerantnosti.³ Ali one mogu biti isto tako i demokratske i respektirati prava drugih i posebno nacionalnih manjina. Nitko, na primjer, ne očekuje da bi raspad Češke i Slovačke mogao biti dramatičan i krvav kao u bivšoj Jugoslaviji. To ovisi prije svega o stupnju demokracičnosti, odsustvu hegemonističkih aspiracija i sposobnosti rješavanja sukoba nacionalnih interes upravo isto onako kao što je to slučaj i sa starim državama. Nedemokracičnost i šovinizam pokazivala je Hitlerova Njemačka ili sasvim nedavno Irak Saddama Huscina, a njihove države nisu bile novokonstituirane.

Ipak treba reći da je u politološkoj literaturi već jasno da postkomunizam, u zemljama s nerazvijenom demokracijom, opterećenim ekonomskim problemima i u puno većoj mjeri nego drugdje neriješenim etničkim pitanjima, može kao vjerojatnu alternativu komunizmu donijeti "umjereni fašizam". "A fašistički likovi mogu se iz takvog okoliša izdići tako lako kao gljive na mračnim mjestima, likovi kao srpski (lider) Milošević, koji dobija izbore i vodi mase u pravcu šovinizma"- tvrdi Graham E. Fuller.⁴

Postoji jedna skoro klasična pogreška kada se prividno doktrinarno konzistentno pokušavaju nove pojave objasniti sa starim teorijama. Mnogi nisu svjesni da je raspad postkomunističkih društava proces koji ne znači prosti povratak na sistem koji je postojao u tim zemljama prije uspostavljanja komunizma. Ne postoji i dovoljno jasna svijest, da je raspad komunističkih društava omogućio nastavak procesa, koji su bili ranije prekinuti dolaskom na vlast komunističkih stranaka i njihovim programom radikalnih promjena kojima se nastojalo izbrisati sve socijalne odnose koje je građansko društvo do tada razvijalo. Nije se željelo vidjeti da se ne mogu primijeniti isti principi na društva koja upravo sada dovršavaju procese kroz koje je zapad Evrope prolazio prije, uzmimo, 150-200 godina. Ne radi su ovdje samo o tome da ta vremenska razlika sa stajališta povijesti i nije toliko velika, već je bitno u ovom slučaju nerazumijevanje da se isti ili slični povijesni procesi zbivaju u raznim zemljama u različito vrijeme. Dogmatski duhovi jednostavno ne žele prihvatiti činjenicu da je povijesni razvitak neravnomjeran kada se radi o različitim zemljama. Potpuno je normalno da narodi, koji su živjeli u političkoj konstelaciji koja im je onemogućavala dovršenje procesa njihove nacionalne

³ Ghia Gorja, šef Odjela za političku filozofiju Gruzijске akademije znanosti, u svom predavanju na Kennanovom institutu u Washingtonu, tvrdi da se u Istočnoj Europi i na prostoru bivšeg Sovjetskog saveza radi o tipu političke kulture koje nije razvijen onako kako se to dogodilo na Zapadu i da to proizvodi nacionalizam obojen etnicitetom i tribalizmom s tendencijom da završi u krvavim zbivanjima. Istovremeno naglašava da na Istoku nacionalizam u postkomunizmu, pored opasnosti, nosi i nadu za demokratski razvitak, jer je ideja nacije sastavni dio ideja na kojima je modernitet zasnovan (*Meeting Report*, Kennan Institute for Advanced Russian Studies, vol IX, No. 15).

⁴ Graham E. Fuller, *The Breaking of Nations-and the Threat to Ours*, "The National Interest", No. 26, Winter 91/92, str. 15. Autor u članku analizira pojavu neonacionalizma izbjegavajući stare stereotipe i izvlačeći zaključak o potrebi da se politika USA prilagodi novim realnostima i akceptira poruke koje mogu utjecati i na unutrašnju američku situaciju.

konstitucije, mogu taj proces dovršavati onda kada im to prilike budu omogućile. Čuđenje da se danas u vrijeme procesa integracija može instituirati na stvaranju novih nacionalnih država zato je potpuno ahistorijsko jer ne vodi računa o neravnomjernosti povijesnog procesa koji se ne može klasificirati u samo nekoliko zakona historije koji ne trpe izuzetke. Nitko pri tome ne osporava da je klasični put razvitka građanskih država povijesno pravilo, ali se želi reći da probleme postkomunizma nije moguće riješiti jednostavnim oponašanjem onoga što na Zapadu postoji. To nije izvodivo ni kada se radi o privatizaciji, jer je i stvaranje građanskih oblika vlasništva na Zapadu bio dugotrajni proces koji se je odvijao u uvjetima danas neponovljivim.

Isto tako treba naglasiti da zemlje evropskog istoka ne mogu preskakati faze koje nisu ranije prošle, a očito da će iste povijesne procese morati proći na specifičan način. Teza da se zemlje koje izlaze iz komunističkih poredaka moraju neposredno podvrgnuti formalno istim rješenjima, u pogledu integracija i disolucija, koja danas vladaju na Zapadu zapravo od njih traži preskakivanje faza povijesnog razvitka koje one nisu bile ranije prošle. A teza o skokovima upravo je naglašena karakteristika najdogmatskijih teza staljinizma i maoizma ("veliki skok naprijed"). Faza stvaranja nacionalne države ne može se mimoći. Time se ne želi reći da konstituiranje nacionalne države ne nosi sa sobom i neke rizike i da to sve može proći bez stanovite mjere konfrontacije interesa između novih i starih subjekata međunarodne zajednice. Ali isto tako treba ovdje reći da se potencijalna konfliktnost situacija ne može izbjeći zabijanjem glave u pijesak i pokušajima da se prethodna faza konzervira i zaustave dalje promjene. Upravo obrnuto, nasilno zaustavljanje procesa koji su s padom komunizma bili pokrenuti nije moguće. Takvi pokušaji proizvode sasvim suprotan efekt: sukobi koji su potiskivani izbijaju kasnije s eksplozivnom snagom. Procesi se mogu držati pod kontrolom samo ako se respektira neminovnost njihovog osnovnog pravca.

Ovdje treba dodati da postoji i stanovita ne baš zanemariva zbrka oko nekih osnovnih pojmova, koji su inače u politološkoj literaturi posve jasni. Protivnici novih samostalnih država ističu da je realizacija ideje nacionalne države danas vraćanje u povijest i, osim toga, da to onemogućava uspostavljanje države u kojoj će svi građani biti ravnopravni. Na drugoj strani, dio zagovornika nacionalne države smatra da je demokracija većine, majoritarna demokracija, dostatna za realizaciju nacionalne države i da se konsenzualni aspekti demokracije koji omogućavaju realizaciju interesa nacionalnih manjina mogu zanemariti. Ispada tako da su nacionalna država, na jednoj strani, i ravnopravnost građana te garancija prava nacionalnih manjina, na drugoj strani, međusobno isključivi pojmovi. Međutim, povijest pokazuje da su nacije koje su prve dovršavale proces svoje nacionalne izgradnje, što je bio slučaj u Zapadnoj Evropi, istovremeno stvarale svoje nacionalne države i u njima uvodile ravnopravnost građana bez obzira na raniju etničku pripadnost. Istina, tom prilikom neke etničke zajednice znale su biti asimilirane. Ali u pravilu, u nacijama koje su svoj proces izgradnje, svoj nation-building, dovršavale stvaranjem vlastite nacionalne države, nation-state, vladajuća liberalna teorija podrazumijevala je ravnopravnost građana kao osnovni princip. A to onda znači da se nacionalna država i ravnopravnost građana, koja uključuje i nacionalnu ravnopravnost, zapravo ne samo ne isključuju nego, štoviše, podrazumijevaju i idu zajedno. S vremenom su demokratske države izgradile i shvaćanje da demokracija pored vlasti većine uključuje i konsenzualnu zaštitu manjina, posebno nacionalnih manjina, i da je prava demokracija bez toga nepotpuna. A to onda znači da

se ne radi o alternativni nacionalna država ili prava etničkih manjina, već ispada da je jedina i prava dilema da li će nacionalna država biti demokratska ili ne. Osporavanje i negiranje potrebe stvaranja nacionalne države praktično znači onemogućavanje dovršenja procesa izgradnje nacije i realizacije prava nacije na samoodređenje jednog određenog naroda. U biti to je nedemokratski pristup. Taj pristup nije ništa manje nedemokratski od negiranja građanskih prava i posebnih prava etničkih manjina na drugoj strani. Demokratska solucija zato se sastoji u prihvaćanju povijesne legitimnosti dovršavanja procesa izgradnje nacionalne države, koja da bi bila demokratska i za građane većinske nacije, mora uključivati ravnopravnost građana, prihvaćati građanina kao osnovni subjekt države i zaštitu konzenzualno utvrđenih prava nacionalnih manjina. Nacionalna država, dakle, ne mora biti, a u praksi evropskih demokracija i nije, država nacionalnih diskriminacija. Prava tema novih nacionalnih država nije teza o nemogućnosti njihove demokratske konstitucije, već o potrebi njihova demokratskog utemeljenja, koje je u interesu i većinske nacije i manjinskih etničkih grupa.

S padom komunizma uspostavljen je pluralizam kao osnovni politički princip. Pluralizam ne može biti limitiran na samo neke interese. Zato je neminovno da se i nacionalni interesi potpuno legitimno konstituiraju. U odnosu na druge interese u društvu oni se konstituiraju čak i puno lakše jer su, iako potiskivani monolitizmom komunističkog društva, i ranije postojali. Demokracija prema tome nužno nameće i nacionalne teme. Čitav problem nije u njihovu osporavanju ili potiskivanju, već u kontroli procesa, respektiranju novih realiteta i usklađivanju s civilizacijskim standardima uspostavljenim u demokratski razvijenijim društvima.

Dvije velike teorije našle su se zbunjene pred novim temama povijesti koje je donio postkomunizam na Istoku. Liberalizam, koji je u zemljama gdje je nastao već zaboravio da se i tamo jednom ranije građanska država pojavila kao nacionalna država, pokušao je u početku da turbulentne nacionalne konfrontacije i procese na Istoku objašnjava i rješava sa stajališta svojih društava koja se nalaze pred novim fazama internacionalne integracije. Međutim, na nejednake procese očito nije bilo moguće primijeniti iste mjere. Na kraju se moralo odustati od pokušaja da se spašavaju federacije koje su se raspadale i bilo je prihvaćeno da se proces kontrolira uz respektiranje prava na samoodređenje, nepromjenjivost granica, poštivanje manjinskih prava i prava građana. Početna pogrešna procjena otežala je pronalaženje izlaza, jer su u međuvremenu konflikti na mnogim područjima Istoka u disoluciji prerasli u ratne sukobe koji samim svojim postojanjem otežavaju pronalaženje racionalnih solucija.

Druga velika teorija koja se našla zbunjena pred novim procesima nacionalne transformacije bila je socijalistička doktrina, posebno marksizam. Shlomo Avineri, autor koji se svojevremeno kretao u marksističkoj orbiti, upozorava da je "socijalizam bio opterećen sa jednom antinacionalnom predrasudom, izvedenom iz univerzalističkih ideja prosvjetiteljstva osamnaestog stoljeća, koja mu nije omogućavala suočavanje s izazovima kasnog devetnaestog i dvadesetog vijeka. U toj sljepoći, a u veoma temeljnom smislu, marksizam dijeli tu svoju jalovost sa svojim rivalom, klasičnim liberalizmom."⁵ Avineri analizirajući Marxove tekstove želi pokazati, da je od svih fenomena koje je Marx diskutirao, njegova interpretacija najmanje zadovoljavajuća upravo kada se radi o nacionalizmu, nacionalnim

⁵Shlomo Avineri, Marxism and Nationalism, "Journal of Contemporary History", vol 26, No. 3-4/1991, str. 654.

pokretima i pojavi nacionalnih država. Tvrdi da Marx nije nikada raspravljao o nacionalizmu na sistematičan način. U početku je naglašavao univerzalizirajuću snagu kapitalističkog tržišta (što naziva paradigom I), da bi kasnije, nakon iskustva revolucija 1948-1949 dodao objašnjenje o kapitalizmu kao modernom superstrukturnom izrazu buržoaske potrebe za većim tržištima (što bi bila paradigma II). U tom smislu Marxov pristup bio je instrumentalistički. Sve što je razvijalo kapitalizam, kao uzmimo, veće državne cjeline sa većim tržištem, i time stvaralo pretpostavke socijalne revolucije, Marx je smatrao pozitivnim. I obrnuto, svi nacionalni pokreti koji su taj proces ometali, kao oslobodilački pokreti malih naroda, bili su smatrani za povijesno konzervirajuće tendencije. U tom kontekstu nije imao razumijevanja za nacionalno oslobađanje i samoodređenje Hrvata, Čeha, Srba, niti za samostalnost Danaca prema Njemačkoj, Meksika u odnosu na Sjedinjene Američke Države. U svom prenaplašenom klasnom i revolucionarnom pristupu bio je začuđujuće konzistentan. Podupirao je nezavisnost male Poljske s njenom feudalnom strukturom, jer mu je ona bila brana za sprečavanje prodora ondašnjeg svjetskog policajca feudalizma, Ruske imperije u Evropu. Moglo bi se dodati da Marxa u njegovim konsideracijama nisu vodili njegovi njemački instinkti i pristranosti, kako se to od površnih komentatora tvrdi. Ipak, može se zaključiti da baš i nije imao sluha za oslobodilačke borbe malih naroda i dosljedno tome nije pokazivao previše kritičke oštine kada se radilo o imperijalističkoj politici velikih zemalja. Avineri doduše ne spominje da je Marx kasnije na slučaju Irske donekle korigirao svoju jednostranost u nacionalnom pitanju i ne primjećuje da je upravo ta tema poslužila kasnije Lenjinu da razvije u skladu s potrebama multinacionalizma Ruske imperije strategiju koja u revolucionarni projekt uključuje pravo na samoodređenje i secesiju svih naroda te teoriju o progresivnom karakteru nacionalizma azijskih i afričkih naroda. Kontroverza utemeljivača doktrine, posebno Marxova, ostavila je trag na ponašanje sljedbenika od Rose Luxemburg na dalje. Tako na primjer Francuska komunistička partija podržava francuski imperijalni nacionalizam u Alžiru sve do pedesetih godina -konstatira Shlomo Avineri.

Za razliku od marksista inspiriranih isključivošću klasnog pristupa osnivača doktrine, grupa okupljena oko časopisa "The New Left", pošla je od teze da marksisti nisu imali razumijevanja za nacionalno pitanje. Iako je ovako formulirana teza suviše generalizirajuća, poanta je u tome da se pod utjecajem problema Sjeverne Irske razvilo jedno drugačije shvaćanje nacionalističkih pokreta koji djeluju oslobodilački na istoj crti s lijevim pokretima. U tom kontekstu rehabilitira se i ideja nacionalne države i napušta kosmopolitski san Prvog svijeta. Osvještava se potreba oslobođenja ne samo kolonijalnih naroda, već i svih ostalih. Nacionalizam malih zajednica ocjenjuje se kao progresivan, a velike države smatraju za izvore ukupnog zla. Škotski neomarksist Tom Nairn tako onda nacionalizam vidi prije svega kao posljedicu neravnopravnog razvitka kapitalizma, te smatra nacionalizam za "jedan od anđela progresa".⁶ Eric Hobsbawm osporavajući te teze brani Marxa ipak s ustupkom tvrdeći da je Marxov pristup nacionalizmu bio ne principijelne naravi već pragmatičan i da u principu marksisti nisu bili ni za niti protiv državnosti

⁶ Usp. Avineri, *op. cit.*, str. 647; Klaus von Beyme, *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, Gower 1955, str. 124; Tom Nairn, *The Modern Janus*, "New Left Review" 94/1975, str. 17; T. Nairn, *The Break-Up of Britain*, London, NLB 1977, str. 329; Eric Hobsbawm, *Some Reflections on 'The Break-Up of Britain'*, "New Left Review", 105/1977, str. 9.

bilo koje nacije. Ipak Hobsbawm ne propušta reći da su nacionalni pokreti devetnaestog stoljeća bili ujedinjujući i da su širili tržišta i zato bili progresivni, a da novi nacionalizam djeluje disolutivno razbijajući već postojeće državne formacije i da je zato reakcionaran.

Avineri se slaže s revizionistima marksizma u nacionalnom pitanju.⁷ Međutim, pravo pitanje ipak je ostavio po strani: da li se u ime ideje, koja pretendira da djeluje liberalizirajuće, može prihvatiti, u ime pragmatične potrebe ostvarenja nekog drugog cilja, odricanje nizu naroda prava na njegovu slobodu?

Zagovornici velikih integrativnih cjelina, branitelji teze o prednostima federacija, kao i nostalgicari jugoslovenstva veoma često tvrde da su se postkomunističke federacije raspale kao posljedica djelovanja nacionalista i nacionalnih pokreta. Ta negativno formulirana teza zapravo znači da su se te federacije raspale pod udarcima izvana, a da su one pak same po sebi bile životno sposobne i odgovarale interesima naroda koji su u njima bili udruženi. Slabost teze je prije svega u tome da se institucije, koje dobro funkcioniraju i odgovaraju interesima onih koji ih trebaju, ne mogu tek tako lako uništiti pod pritiskom izvana. Štoviše, vanjska opasnost u slučaju takvih institucija djeluje kohezivno i jača njihovu obrambenu moć. I drugo, ta teza nema odgovor na činjenicu da su raspadu podložne sve postkomunističke federacije. Nema više sovjetske, jugoslovenske i češko-slovačke federacije. Od multinacionalnih postkomunističkih država preostali su samo još Ruska federacija i Bosna i Hercegovina. Ovdje treba dodati da mnoge nacionalne jedinice u okviru Rusije ne priznaju vlast Ruske federacije ili si privajaju puno više prava nego što im to daje postojeća ustavna formula, a da je državna struktura Bosne i Hercegovine već ozbiljno dovedena u pitanje ratom koji se protiv nje vodi. Dakle, moglo bi se zaključiti da su se raspale ili na putu raspada zapravo sve postkomunističke federacije. I treće, moglo bi se s primjerima dokazivati da u mnogim slučajevima nacionalni pokreti nisu bili presudni za politiku osamostaljenja bivših federalnih jedinica. Slučaj Rusije je tu ilustrativan. U vrijeme osamostaljenja Rusije nacionalistički pokret u njoj bio je marginalan, a za Jeljcina, koji se i danas sukobljava s nacionalistima iz parlamenta, ne bi se moglo reći da je tada nastupao s nacionalističkom platformom. Ne treba smetnuti s uma da je i vodstvo Bosne i Hercegovine, kao i ono u Makedoniji, bilo u vrijeme raspada Jugoslavije dugo spremno prihvatiti federalnu opciju. Istina, moglo bi se prigovoriti da je u ovom slučaju dezintegrativno djelovao jugoslovenski, integralistički nacionalizam srpske provenijencije. Naravno, ovdje bi se moglo postaviti i pitanje: zašto su nacionalistički pokreti navodno sada mogli razbiti multinacionalne države, a da ti isti pokreti prije to nisu bili u stanju? Sve to pokazuje da teza o razbijanju federacija od nacionalnih pokreta govori prije o pomanjkanju povijesne svijesti i nesposobnosti da se shvati da je, usprkos nekim ranijim centripetalnim silama u tim federacijama, stvorena nova situacija sa sasvim drugim rasporedom interesa.

Nije teško uočiti da su se za opstanak savezne države i u SSSR-u i u bivšoj Jugoslaviji zalagali uglavnom samo oni čiji je politički ili ekonomski opstanak ovisio o postojanju federalne države: savezna birokracija, armija kao najveća centralizirana institucija i nerazvijene republike ekonomski ovisne o redistribuciji centralizirano prikupljenih sredstava. Takvu politiku su u Jugoslaviji podržavale slabije razvijene republike Srbija, Crna Gora, ali i Bosna i Hercegovina te Makedonija sve dok ih

⁷ Rasprava Avinerija veoma je instruktivna. Vidi posebno str. 638-649 i 651-653.

otvoreni hegemonizam Srbije nije ugrozio u većoj mjeri od ekonomske nestabilnosti.⁸ U SSSR-u nerazvijene muslimanske republike najduže su podržavale ideju federacije.

Na strani federalizma djelovala je i inercija centralizma komunističke ideologije. Jednom davno, još u prošlom stoljeću nastala je ideja svjetske revolucije, koja se kasnije transformirala u koncepciju jedinstvenog komunističkog pokreta vođenog iz Moskve i u pokušaj stvaranja svjetskog sistema socijalističkih zemalja, koji je trebao nastati proširenjem saveza sovjetskih republika u globalnu zajednicu.

Ideja komunističke revolucije imala je, dakle, uvijek u sebi implicite i integralističku komponentu. U višenacionalnim komunističkim federacijama ta se ideja na kraju zadržala u kontroli savezne države pomoću centralizma partije. Preciznije rečeno, tzv. načelom demokratskog centralizma donijete odluke partijskog vodstva postajale su istovremeno i odluke čitave državne strukture. Moglo bi se reći da je usprkos federalizmu države, na funkcionalnoj ravni djelovao centralizam jedine vladajuće stranke.

Centralizam stranke i savezna državna struktura postajali su time praktično neodvojivi. I zato se i borba za opstanak federacije pokazala u krajnjoj liniji kao borba za održanje na vlasti same partije. Pad centralizma u državi zagovornici tvrde linije osjećali su kao kraj vlasti same partije. To je bilo vidljivo i u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji. Bojali su se da će se decentralizacijom državne strukture i jačanjem vlasti u republikama izgubiti svaka mogućnost kontrole partije nad državom. Zato je i politika čvrste ruke i bila povezana s borbom za spas centralizma. To se može dokumentirati i s osvrtom na povijest komunističkog pokreta. Treba se podsjetiti kakvo je protivljenje staljinista doživjela ideja samostalnog puta koji je zastupao Tito na međunarodnoj sceni ili koncepcija policentrizma u komunističkom pokretu Palmira Togliatia ili kasniji sličan stav evrokomunista da bi se moglo shvatiti da protivljenje ustavu Jugoslavije iz 1974. godine s njegovim konfederalnim elementima nije bio samo izraz velikosrpskog nacionalizma, već i genetske averzije komunističkih dogmatika prema bilo kakvoj ideji decentralizacije za koju su s pravom smatrali da ih ugrožava u njihovoj vladajućoj poziciji. I neostaljinistički pučisti u Moskvi 1991. godine potpuno su korektno zaključili da će ih potpisivanje ugovora o savezu suverenih republika, kojim se prenose ovlasti na federalne jedinice, lišiti vlasti i da je zato bilo potrebno pokušati izvesti državni udar prije toga. Pokazalo se da je centralizam bio posljednje uporište tvrde komunističke elite i da je razgraničenje na protivnike i zagovornike centralizma označavalo zapravo podjelu na protivnike i pristaše demokracije.

U raspravi u bivšoj Jugoslaviji pojavila se teza da je Jugoslavija potrebna, ali nije moguća. To je u biti ista nacionalistička teza kao i ona koja tvrdi da su u svakom slučaju zasebne nacionalne države prednost. U oba slučaja radi se o apriornom ahistorijskom stavu koji ne želi voditi računa o povijesnim okolnostima i interesima naroda koji su u pitanju. Tezi "veliko je dobro" u svakom slučaju nedostaje povijesna argumentacija kao i tezi da je apriorno samo "malo dobro". Zaboravlja se, prvo, da su političke institucije održive samo ako imaju dovoljno

⁸ Ovu dilemu slabije razvijenih nesrpskih republika uočio je D. Rusinow još u raspravama vođenim šezdesetih godina (Usp. Denison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London, C. Hurst and Co., For Royal Institute of International Affairs 1977, str. 135-136).

jaku interesnu podršku i, drugo, da interesi nisu nepromjenjivi. Danas je očito da složene postkomunističke države, Jugoslavija, SSSR, Češko-Slovačka nikome nisu potrebne i samo zato i nisu više moguće. Na kraju bile su potrebne starim komunističkim elitama, i kada su one postale povijesno otpisane, s njihovim raspadom nestalo je i postkomunističkih federacija.

Da su te federacije neke bile potrebne, one bi bile makar moguće. Njih nisu razbili nacionalistički pokreti. Oni su samo mogli svojim djelovanjem ubrzati ili usporiti procese te utjecati na njihovo oblikovanje. U tom smislu zasluga za ubrzano, nasilno i krvavo razbijanje Jugoslavije svakako pripada Miloševićevoj politici i svima koji su usprkos interesa većine konstitutivnih naroda željeli recentralizaciju i odbacivali ravnopravnost naroda u ime navodne efikasnosti.

Tržišne reforme i demokratizacija bili su i ranije praćeni decentralizacijom. U svim reformama u Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu to se moglo uočiti. Za vrijeme Hruščovljeve destalinizacije (1956-1964) provedena je ekonomska decentralizacija i odustalo se od progona navodnih nacionalista što je prije za Staljina bila redovita praksa. Gorbačov je odmah po dolasku na čelo KPSS (1985) najavio potrebu jačanja prava saveznih republika i uspostavljanje autonomije partijskih organizacija republika. Na kraju je zastupao ideju reorganizacije SSSR-a u federaciju s konfederalnim elementima (Savez suverenih država). Nakon pada Rankovića u Jugoslaviji (1966) došlo je do decentralizacije i u državi (ustavni amandmani 1971., Ustav 1974. s jačanjem prava republika kao izvornih nosilaca suverenosti) i u strukturi partije. Godine 1969. u SKJ uvedeni su federalno-konfederalni odnosi sa stanovitom ne zanemarivom autonomijom republičkih partija. Tek nakon "praškog proljeća" 1968. uvedeni su u Čehoslovačkoj elementi pravog ustavnog federalizma, a nakon "baršunaste revolucije" 1989. prvo je bilo promijenjeno ime države u Češko-Slovačku da bi se naglasilo jačanje federalizma, da bi nakon toga krenuo proces konačnog raspada federacije. Početkom 1993. federacija se raspala na dvije nezavisne države; Češku i Slovačku.⁹ Zanimljivo je da se i u slučaju Jugoslavije nakon 1971. i Čehoslovačke poslije 1968. proces decentralizacije nastavio i nakon poraza demokratskih snaga.

⁹ Česi i Slovaci živjeli su zajedno punih 75 godina. Velika Britanija i Francuska u Munchenu 1938. godine prepustile su Hitleru trećinu teritorija Čehoslovačke, tzv. Sudetsku oblast naseljenu Nijemcima, da bi 1939. jednostavno okupacijom pripojio Njemačkoj Češku i Moravsku kao protektorate. Slovačku je tada, sredinom ožujka 1939. Slovačka klerikalna stranka J. Tise proglasila za nezavisnu državu koja je praktično bila ovisna o Nijemcima. Njemačka ju je ipak okupirala 1944. i to je dovelo do slovačkog narodnog ustanka. Obnovljena Čehoslovačka 1945. bila je uređena kao unitarna država. Tek nakon okupacije Čehoslovačke od strane snaga Varšavskog pakta 1968. godine parlament je donio odluku o federalnom uređenju zemlje sa dvije republike. (Češkom i Slovačkom). Poslije baršunaste revolucije 1989. parlament je odlučio da se država zove Češka i Slovačka Federativna Republika, čime je posebno naglašena komponenta zajedničke države. Ipak, na izborima 1992. u Slovačkoj pobjeđuje Pokret za demokratsku Slovačku Vladimira Mečiara sa zahtjevom za konfederacijom u kojoj bi Slovačka bila suverena. I sve druge stranke u Slovačkoj bile su za osamostaljivanje izuzev Dubčekovih socijaldemokrata i koalicije mađarskih stranaka. Do razdvajanja federacije na dvije neovisne države, Češku i Slovačku, doći će početkom 1993. godine. Osnovni uzrok podjele federacije, pored demokratskih promjena koje su oslobodile stare slovačke nacionalne osjećaje, mogao bi se pronaći i u strahu Slovaka, koji žive u slabije razvijenoj republici, da će tržišne reforme, koje forsiraju Česi, ići predaleko i prebrzo.

Kada je demokratizacija došla do razine političkog pluralizma, već modelski gledano bilo je jasno da pluralizam političkih interesa ne može ostaviti po strani i nacionalne interese. Demokratizacija je već na prvom koraku donosila slabljenje komandne moći centra i promijenila odnos centra i periferije. Na taj način republike su dobile prvu priliku da osvoje pozicije u kontroli političke moći. To se potvrdilo i u SSSR-u i u bivšoj Jugoslaviji.

Zagovornici federacija nerijetko se pozivaju na one kohezivne elemente koji su jednom u prošlosti predstavljali integrativnu snagu multinacionalnih država. Problem je jedino u tome da tih elemenata više nema. U Rusiji više nema imperije koja je prije 150 godina počela s ekspanzijom, nema ni Sovjetskog Saveza koji je također imao ugrađenu ekspanziju sovjetskog sistema kao cilj. Na prostoru koji je pokrivala bivša Jugoslavija ne djeluju više one vanjske sile koje su ranije ugrožavale pojedine njene narode. Nema više Austro-Ugarske monarhije, talijanskog imperija, Hortijeve Mađarske. Bivše neprijateljske susjedne zemlje sada su postale prijateljske, a glavni problem postaju s neposrednim osvajačkim ambicijama neke bivše republike zajedničke federacije. Nestalo je centralizirane socijalističke administrativne ekonomije, nema više ni centralizirane partije koja je u svim komunističkim zemljama koncentrirala svu vlast u svojim rukama. Prava vlast i nije bila u državi već u partiji. Ta vlast je zbog principa tzv. demokratskog centralizma bila koncentrirana u saveznom partijskom centru, saveznom politbiuru. Zato je sasvim opravdano pitanje da li su komunističke federacije zaista i bile federalne države.¹⁰ U njima su prava federalizacija i decentralizacija bili mogući samo ako je postojala stanovita decentralizacija u samoj partiji.¹¹ Ni veličina tržišta nije mogla pretstavljati ekonomsku prednost i tako djelovati integrativno. U socijalističkim zemljama problem je bio upravo u tome što tržišta nije bilo ili je postojalo veoma limitirano, pa onda i nije ni moglo djelovati integrativno. A socijalističke ekonomije funkcionirale su loše bez obzira na veličinu. Upravo najveće države imale su zbog najvećeg stupnja hipertrofije birokracije najlošije ekonomije.

Suprotno očekivanjima, tržišne reforme uvedene u komunističkim zemljama nisu djelovale integrativno, već upravo obrnuto. Zamjenjujući centraliziranu distribuciju tržište je otkrivalo i jasno pokazivalo koje su federalne jedinice razvijene, a koje nisu. Razvijeni su imali jaču startnu poziciju i zahtijevali su brže i radikalnije

¹⁰ Zato Friedrich u svojoj poznatoj knjizi o federalizmu naglašava da stupanj stvarnog federalizma u takvim zemljama ovisi prije svega o tome u kojoj se mjeri partija samoograničava u korištenju svoje centralizirane vlasti. (Carl J. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, NY, Washington, London, Frederick A. Praeger, Publishers 1968, str. 168). U tom pogledu nakon ustavnih reformi sedamdesetih godina Jugoslavija je prakticirala izrazito mekšu varijantu partijske praktične političke nadmoći. U SSSR-u situacija je bila drugačija. I zato je Gorbačov odmah po dolasku na vlast bio konstatirao da Sovjetski Savez zapravo i nije bio u stvarnosti federalna država.

¹¹ U bivšoj Jugoslaviji Tito je 1969. godine proveo takvu decentralizaciju dajući neka ne zanemariva prava republičkim partijskim organizacijama. Zato nije slučajno da je prvi napad snaga centralizma i unitarizma bio u pravo protiv takve decentralizacije i autonomije republičkih organizacija. Ta autonomija, bez obzira koliko limitirana, onemogućit će kasnije recentralizaciju partije koju je Milošević pokušao na 14. iznudenom izvanrednom kongresu SKJ 1990. godine. Decentralizirana partija onemogućiti će usprkos svemu, i pokušaj recentralizacije savezne države.

reforme, a manje razvijeni tražili su sporiji tempo reformi i manji stupanj tržišnosti jer su u ekonomskom natjecanju slabije prolazili. Različiti ekonomski interesi zbog nejednakih sposobnosti za ekonomsku utakmicu proizvodili su političke razlike i zato su djelovali nužno dezintegrativno.¹²

U bivšoj Jugoslaviji nakon uvođenja ekonomskog računa u poduzećima proklamirane su bile tzv. nacionalne ekonomije kojima se uvelo ekonomski obračun na razini republika kao zasebnih ekonomskih jedinica. Unitarističke političke snage proglasile su nacionalne ekonomije za nacionalističku devijaciju nudeći umjesto toga koncepciju jedinstvenog jugoslavenskog tržišta, a na političkom planu tzv. modernu federaciju, koja bi trebala djelovati regulativno sa savezne razine i otkloniti svaku iole značajniju mogućnost ekonomske, ali i političke autonomije republika. Međutim, u jedinstvenom jugoslavenskom tržištu ostao je i dalje nerješiv problem razlika u razvijenosti i odatle i nepremostivih političkih razlika među republikama. Slabije razvijeni bili su u pravilu za centralizam i protiv tržišne ekonomije, koja onemogućava praksu stalne redistribucije kojom se niveliraju razlike u razvijenosti¹³. Kada je Srbija, predstavnik slabije razvijenih, ali nikako ne i politički slaba republika, pokušala svoj interes nametnuti silom, politički sukob pretvorio se je u rat protiv drugih republika koje nisu željele svoje interese podrediti interesima Srbije. U bivšem Sovjetskom Savezu u biti isti se problem otvorio kada su republike u vrijeme perestrojke započele sa zaštitom vlastitog ekonomskog prostora zabranom izvoza vlastitih roba od vitalnog interesa.

Pokazuje se da je zapravo dezintegracija bila samo neodvojivi sastavni dio raspada starog političkog poretka. Svaka demokratska i tržišna reforma u bivšim komunističkim zemljama imala je i elemente decentralizacije.¹⁴ Kada je reforma starog sustava došla do točke konačnog obrata u kojem nestaje u cjelini stari komunistički red stvari, kada se s prelaskom na privatizaciju limitirano tržište pretvara u normalnu tržišnu ekonomiju, a demokratizacija s prihvaćanjem višestranačkih izbora u demokraciju, decentralizacija na planu odnosa u multinacionalnoj zajednici zadobija snagu dezintegracije. U istoj mjeri u kojoj su

¹² Rusinow isto tako upozorava da tržišno natjecanje "samo povećava regionalnu polarizaciju ekonomije." U prilog te teze navodi argumentaciju iz istraživanja ekonomskog geografa F. E. I. Hamiltona (*Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, London 1968; usp. Rusinow, op. cit., str. 132). I Paul Globe pokazao je da je uvođenje privrednog računa u ekonomskom poslovanju (hozrasčot) u SSSR-u stvaralo dobitnike i gubitnike koji su onda zauzimali različite pozicije u političkim i ekonomskim pitanjima polazeći od svojih različitih interesa, što je bio početak disolutivnog procesa (P. Globe, *Soviet Ethnic Politics*, "Problems of Communism", 4/1989, str.4).

¹³ O paraleli u razvrstavanju na pristaše centralizma i decentralizacije, odnosno protivnika i zagovornika tržišta, vidi: Rusinow, str. 124.

¹⁴ Na ubrzanje raspada federacija u bivšim komunističkim državama djelovali su još neki ekonomski momenti. Kod razvijenih to je bilo uvjerenje da će se moderno društvo, u Europu moći uključiti lakše i brže samostalno ne čekajući da se slabije razvijeni prilagode tom procesu. Dok su ranije komunističke države djelovale po principu prilagodavanja najsporijem brodu u konvoju, sada se zagovara izdvajanje da bi najrazvijeniji mogli sami ići dalje i na taj način povući za sobom i one koji zaostaju. Tu se ponavlja spor koji je Hruščov imao s Mao Zedongom, koji je zahtijevao da razvijeniji SSSR treba pomagati nerazvijeniju Kinu i do nivelacije razlika zadržati svoje ekonomsko napredovanje. U jugoslavenskom slučaju isti spor nije bio tako otvoreno priznat, ali zato nije bio ništa manje žestok.

tržišna transformacija i demokracija postale neopozive, nemoguće je iz tog ireverzibilnog procesa izdvojiti i dezintegraciju federacija koja se pokazuje kao njegov neodvojivi sastavni dio. Dakle, svi pokušaji da se želi demokracija i tržište, ali ne i raspad federacija u bivšim komunističkim zemljama svjedoče samo o ahistorijskom mišljenju koje nije svjesno bitnog povijesnog momenta u tom epohalnom obratu.

Moglo bi se reći da i bez posebnih međunacionalnih sporova postkomunističke federacije nisu mogle preživjeti kolaps komunizma. I bez rata, veze bivših članica federacija mogle su se zadržati samo na razini neke vrste Commonwealtha, što je istina s zakašnjenjem pokušano u Sovjetskom Savezu. Konfederacija se tu pokazuje samo kao mogućnost relativno mirne prelazne forme u procesu dalje dezintegracije. Kada se radi o ratu između bivših republika federacije, onda se pozitivna perspektiva budućih veza može tražiti samo u procesu normalizacije, kojom bi bile uspostavljene diplomatske i druge komunikacije koje postoje između samostalnih država. Sve drugo je preuranjeno i prijedlozi za jačim povezivanjem prije su izraz unitarističke ili neke druge integralističke dogmatske nostalgije, nego nekih stvarnih interesa.¹⁵

Ovdje se samo kao prividna kontradikcija pojavljuje teza da se Zapad integrira, a Istok dezintegrira. Integracija Zapada rezultat je organskog rasta uspješnih tržišnih ekonomija i slobodnih političkih odluka proisteklih iz vlastitih interesa, a raspad na Istoku posljedica je loših netržišnih gospodarstava u kojima integracija nije bila zasnovana na ekonomskom interesu već prije svega na političkoj odluci koju je nametao interes vladajuće partije u jednostranačkom sistemu. Zato je bijeg u nezavisnost na Istoku bio logičan. On ne znači odbacivanje svih oblika integracija. Sve nove nezavisne zemlje žele uključivanje u evropske integrativne procese, iako ne žele stare potrošene i promašene integracije kao što su to bile njihove federacije ili sovjetski blok. Žele se, dakle, racionalne, a odbacuju iracionalne veze.

Nije teško primijetiti da se federacije na Zapadu pokazuju puno trajnije od onih na Istoku. Zapadne federacije bile su najčešće rezultat dugotrajnog razvitka u kojem su interesi širenja tržišta bili dominantni. Američka federacija tipičan je primjer. Na drugoj strani, komunističke federacije bile su održavane dominantno snagom političkog faktora. Njegovo slabljenje istovremeno je bilo zato i slabljenje federacije na Istoku. Zapadne federacije pokazale su se tako kao u puno većoj mjeri dobrovoljne asocijacije. Istočne su pak dokazale da politička prinuda, kada sve ostane samo na tome, može djelovati prije kontraproduktivno. Federacije se ne mogu na silu održavati. Politička prinuda imala je još jedan negativan aspekt. Dugi niz godina onemogućavala je da se problemi koji postoje uspješno rješavaju. U komunističkom poretku konflikt interesa naprosto se nije priznavao i zasebni interesi bili su shvaćani kao protivljenje oficijelnoj politici. Svi ti problemi izbiti će zato kasnije, kada politički pritisak popusti, u eruptivnom obliku.

Dakle, moglo bi se zaključiti da u politici gdje su samo interesi vječni, ne postoji dovoljno interesa za starim federacijama konstituiranim u komunističkom razdoblju. Nisu u krizi jugoslavenska, sovjetska ili češko-slovačka federacija. U krizi je sama

¹⁵ Neke jače ekonomske veze (carinska unija, zajedničko tržište) posebno je besmisleno predlagati jer se Jugoslavija i počela raspadati upravo zato što na tom području nije bilo moguće pronaći zajednički nazivnik koji bi zadovoljio divergentne interese.

ideja višenacionalnih federalnih država u postkomunističkim društvima. Washington, i Zapad u cjelini, braneći integritet starih federacija, nisu u početku primjećivali da pokušavaju zaustaviti krizu koja je neizlječiva.¹⁶ Ta se politika pokazala kao ahistorijska i zato, naravno, i nije mogla dati pozitivne rezultate. To sve, razumije se, ne mora značiti da neke druge federacije, u nekom drugom vremenu ili prostoru nisu bile ili neće biti dobra politička solucija. To samo znači da povijesna analiza mora biti konkretna i da apriorni stavovi koji o tome ne vode računa ne mogu dati zadovoljavajuće političke odgovore.

Branko Caratan

THE DISINTEGRATION OF COMMUNIST FEDERATIONS

Summary

The disintegration of Communist societies is a continuation of the processes that were interrupted when the Communist Parties came to power with their programs of radical changes aimed at erasing all the social relationships that had been developed within a civil society. The author does not contest the thesis that the development of bourgeois countries is a historical rule but he stresses that the problems of post-Communism cannot be solved by simply imitating everything that there is in the West. The countries of the European East cannot stride over the phases that they did not pass through earlier; it is evident that they will have to undergo the same historical processes in their specific manner. The phase in which national states are formed cannot be avoided and it does carry certain risks. Potential conflict situations cannot be evaded by stopping the processes put into motion by the fall of Communism because this would produce an opposite effect. The author contests the opinion of the advocates of large integrative wholes who assert that the Communist federations have disintegrated as a consequence of the activities of the nationalists and the national movements. He shows that disintegration represented an inseparable part of the dissolution of the old political order.

¹⁶Sovjetolog Gail W. Lapidus već 1989. upozorava američku administraciju da treba pojačati veze s pojedinim nacijama u SSSR-u (Lapidus, *Gorbachev's Nationalities Problem*, "Foreign Affairs" 4/1989, str. 108). Zbignew Brzezinski u intervjuu za "Newsweek" (*Next: The Shakedown*) 16. rujna 1991. konstatira da je Sovjetski Savez mrtav i predlaže da USA politika treba odustati od nastojanja da se sačuva centar i da zato treba uspostaviti veze sa svih 15 budućih država. I Henry Kissinger isto tako traži i da Sjedinjene Države moraju brzo svoje ekonomske i kulturne veze protegnuti na nove republike i naglašava da bi se u protivnom mogle naći "on the wrong side of the conflict between the center and emerging nationalities", (H. A. Kissinger, *The New Russian Question*, "Newsweek", 10. 2. 1992., str. 12-13).